

ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Роксолана П. Зорівчак

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті зроблено спробу дослідити своєрідності перекладної дитячої літератури, розглянути стислу історію українського художнього перекладу для дітей, зокрема в Західній Україні у першій третині ХХ віку.

Ключові слова: переклад; дитяча література; особистість; літературна мова; національний контекст.

*Без української особистості
не буде України.*

І. Дзюба

Епіграфом своєї доповіді я обрала слова академіка І. Дзюби з його статті “Крізь поетичні обрії століть” про Григорія Порфировича Кочура [1, с. 8].

Особистість, індивідуальність – це людина творчої спроби, що живе повнокровним життям і дає суспільству чимало. Однак тоталітарний режим губить індивідуальність, особистість, оскільки дає перевагу гвинтикам – без волі й почуття. Якщо не хочемо згадувати “рідне” минуле, то згадаймо блискучу антиутопію “1984” Джорджа Орвела: “Кожен член партії зобов’язаний не мати власних емоцій, ані відпочинку, навіть миттєвого, від ентузіазму. Він повинен усією душею ненавидіти зовнішніх ворогів та внутрішніх зрадників, радіти всіми перемогами та відчувати власну ницість перед усесиллям та мудрістю партії” [2, с. 174] Виховувати особистість у сучасному глобалізованому, спрагматизованому світі – також не легко. Одним із чинників, що сприяє формуванню індивідуальності, є художнє слово, яке утверджує стрижневу сталість людського в людині – любов, чуливість, гідність, здатність страждати за себе і за іншого, жертвність, самоототожнення. Для дітей – поряд з оригінальною і перекладна література.

Вплив перекладної літератури на світовідчуття народів – загальноновизнаний. Яку важливу роль відіграє художній і науковий переклад в утворенні і виробленні норм літературної мови – основної прикмети повноцінної нації (знищення мови є чи не найважливішим складником національно-культурного геноциду) – доводити нема потреби. Досить послатися на історію хоча б літературної латинської мови, що її започаткував Лівій Андронік переклад Гомерової “Одіссеї”, датований 250 р. до н. е. Або ж на приклад французької прози початку ХVІІІ ст., розвиткові якої значно посприяв переклад арабського казкового епосу “Тисяча і одна ніч”, що його здійснив геніальний французький арабіст Антуан Галлан – в епоху повного панування літературного, інтелектуального і морального конформізму. Наприкінці ХІХ ст. румуни

домоглися вироблення норм літературної мови головно перекладами “Одісеї”, “Гляди”, казок “1001 ночі”.

У другій половині XIX ст. поступово відбувалася своєрідна інтернаціоналізація красного письменства, став реальністю термін Й. В. Гете – “die Weltliteratur” щодо скарбівни всієї світової літератури, яка є не лише сумою найкращого з національних письменств, а й новою якістю, що виникає завдяки свідомому обміну культурними цінностями між народами. Поступово літератури інтенсивно зближуються: читачі з однаковим інтересом читають твори високоталановитих письменників інших народів, як і своїх рідних, передусім, завдяки перекладам, завдяки окремим подвижникам-перекладачам. Водночас, іде й змагається націоналізація кожної поодинокі літератури, виступає рельєфніше її питомий національний характер, національний контекст, основні особливості її народного гумору і народного пафосу.

Переклади збагачують не лише цільову літературу, а й загальну скарбницю світової літератури. Нарешті, переклад суттєво збагачує самого перекладача. Приміром, французький романтик Ж. де Нерваль не написав би своїх сонетів, якщо б – як перекладач – не пройшов школи Г. Гайне. Її ж пройшли і наші Леся Українка та В. Самійленко. До речі, в українській літературі лише під рукою В. Самійленка зазвучав Беранже-сатирик, що був у мистецтві сатири Самійленковим учителем. Згодом для засвоєння творчості Беранже українською літературою зробив чимало І. Світличний. Багатство словника М. Зерова, що перекладав і античних авторів, і французьких, і слов'янських, – незрівнянне.

Без історії українського художнього перекладу немає історії української культури і, отже, історії української нації. Українська перекладацька традиція – багатовакова. Наша історія склалася так трагічно, що українська мова й література – дійові важелі формування нації в умовах бездержавності – ніколи не функціонували в нормальних умовах. Саме тому перекладна література, починаючи від старокиївської доби, відіграє надзвичайно важливу роль у нашому культурному житті і як зберігач духовних цінностей, і як виховний засіб, і як засіб самовиразу нації та збагачення спроможностей рідної мови. Якщо у вкрай несприятливих умовах позалітературного характеру наша література все ж розвивалася в руслі загальноєвропейського літературного процесу, то в цьому величезна заслуга художнього перекладу. Переважна більшість українських письменників минулого подвижницько ставилася до перекладацтва. Просвітники свого народу, захоплені ідеалом культурної самобутності, а згодом і національної самостійності, вони часто обирали знярядям боротьби – поряд з оригінальною творчістю – переклад, що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність. Слушно писав один із найобдарованіших українських перекладачів XIX ст. М. Старицький у “Заспіві” до власного перекладу романтичної поеми Дж. Г. Байрона “Mazepa”:

...Британця пісню голосну
Я переклав на рідну мову
Щоб неокриленому Слову
Добути силу чарівну. [3, с. 19].

Саме ця концептуальна, наскрізна ідея служити рідному народові поєднує різноманітні українські переклади – і творів древніх греків, і середньовічних вагантів, і письменників Відродження, і авторів XIX і XX сторіч.

До речі, українці щодо цього – не виняток. Подібна роль художнього перекладу в історії фінської, індійської, ізраїльської та інших культур. Ось, що, наприклад, відбулося у Фінляндії. Упродовж понад шестисот років шведського і ста років російського панування фінська культура була вдома на задвірках. Хоча нарід загалом розмовляв фінською, його літературною мовою була шведська. У XIX ст., зокрема після публікації народного епосу “Калевала”, стало очевидним, що фіни досягнуть цивілізованого статусу лише тоді, коли фінська мова стане мовою літератури, уряду і торгівлі. Почали із перекладу книжок для дітей, і перекладна дитяча література започаткувала національну літературу” [4, с. XIII–XIV]. До речі, у Росії Петровська доба у XVIII ст. була періодом, коли перекладна література сприяла формуванню національної літератури.

“Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями” [5, т. 5, с. 7–8] – так уперше в передмові до своєї збірки “Поєми”, що вийшла друком 1899 р., І. Франко ствердив значення перекладної літератури в націєтворчих вимірах.

Наприкінці 50-х років минулого століття в Україні спостерігається справжній вибух перекладацької енергії. Навколо М. Рильського, Г. Кочура, М. Бажана, М. Лукаша, навколо редакції журналу “Всесвіт” виросла ціла когорта молодих талановитих перекладачів. Їхньою внутрішньою потребою і естетичною втіхою стало досягати українським словом глибини в душі різних народів та часів, сягати українським словом найнедоступніших верховин світової літератури. Тут втручалася і зрозуміла для українських майстрів внутрішня потреба розкрити можливості українського слова – потреба, не позбавлена і громадянської полемічності. Не поціновано ще як слід доробок цієї когорти перекладачів – О. Сенюк, М. Пінчевського, Ю. Лісника, Я. Собко, В. Митрофанова та ін.

Перекладна література для українських дітей – дітей, що часто були позбавлені рідномовної школи, – надзвичайно вагома. Та чи вивчено її як слід – очевидно, ні. Немає у нас кафедр дитячої літератури в університетах, дуже мало науковців присвячує пошукову роботу дитячій літературі. На жаль, ми – не виняток. У інших народів дитячу літературу також недостатньо вивчено. Немає ні одного лавреата Нобелівської премії – дитячого письменника. Упродовж сторіч дитячі письменники виступали під псевдонімами, боячись за свою фахову репутацію. А що вже й казати про дослідження перекладної дитячої літератури?! А проблеми ці – надзвичайно цікаві та численні. Назву хоча б деякі з них.

Одна з найважливіших проблем – це співвідношення між перекладом загалом і перекладом-адаптацією, між відчуженням та одомашненням як перекладацькими стратегіями. Відстань між ними може бути надзвичайно великою: від абсолютної вірності до лише натяків на оригінал. Та й наміри читачів можуть бути зовсім відмінними від поглядів автора оригіналу чи перекладу. До речі, проблема адаптації цікавила дослідників упродовж століть, від часів Горація та Ціцерона. Зокрема вагомий внесок Ф. Шляєрмахера та Й.-В. Гете, дослідників XX віку – американця Л. Венуті, українців О. Чередниченка, О. Дзери. Ступінь адаптації буває різний, у канадському перекладознавстві М. Гарно запропонував навіть термін *tradaptation* [6].

Адаптації дотепер часто публікують анонімно. Зокрема, адаптації стосуються кіно та телебачення і, попри високий технічний ефект, характеризуються зубоженим зображенням людських почуттів. До речі, одна з вагомих перекладацьких проблем – це синхронізація уст у перекладах для телебачення чи кіно. Згідно з сучасною теорією

перекладу, адаптації поділяються на ряд підкатегорій: скорочення, пояснення, спрощення, локалізація, відчуження та ін.

Інші суттєві проблеми: місце дитячої перекладної літератури в національній полісистемі; образ дитини в уяві перекладача; ілюстрації дитячих книжок та читання текстів у голос. Ілюстрації інколи дуже вагомі. Так, І. Франко опублікував свого “Лиса Микиту” з підзаголовком “з німецького переробив Іван Франко” і ступінь одомашнення у творі надзвичайно сильний. І. Франко писав у післямові до другого видання 1896 р.: “Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, надати їй нашу національну подобу... Друге видання... дає мені хоч скромний доказ, що я зумів попасти в тон нашого народного оповідання, зумів дійсно п р и с в о і т и с е й твір нашому народові” [5, т. 4, с. 67]. Під час Другої світової війни “Лис Микита” вийшов у Кракові з ілюстраціями та обкладинкою відомого графіка Е. Козака – настільки вдалими, що вони значною мірою доповнили й без того блискучий текст. У цьому ж художньому оформленні 1953 р. “Лиса Микиту” опубліковано в Монреалі, а 2000 р. – у Торонто в англomовному перекладі, який зробив Б. Мельник.

Читання для дітей – це не просто читання вголос, це своєрідний театр одного актора. Отож, дуже вагомо, як ритм прози оригіналу передано у перекладі. Перекладач мусить враховувати, як діти сприймають світ і літературу, ті діти, для яких він перекладає. За вдалими висловом М. Бахтіна, треба почуватися наче вдома у світі інших людей. Переклад – це своєрідна діалогова ситуація, бо ж, знову звертаюся до М. Бахтіна: “Усе, що поет бачить, розуміє і думає, він бачить очима певної мови та її внутрішньої форми”.

Перекладна дитяча література значною мірою виховує в читача емоційні почуття. Вона збуджує і активізує творчі сили дитини, розвиває оригінальність думки та критичне мислення. Саме тому плани видавництва мають визначатися не прибутками, а якнайглибшим розумінням потреб української культури та дитячої читацької спільноти. Читаючи (чи то слухаючи читане), переживаючи чимало, дитина вчиться керувати своїми почуттями, формується як особистість. Що ж до “читабельності тексту”, то цей термін деякою мірою не точний, оскільки він стосується саме тексту, а не індивідуальності читача. Розрізняють тексти для читання і просто для виконання. Дитяча література тісно пов’язана з карнавалізмом, що походить з античності і досягнув найвищого розвитку в народній сміховій культурі Середньовіччя. Як бути із творами Дж. Свіфта? Чи можливі повні переклади? Чи доречно робити фільтрацію перекладів?

Межі між книжкою для дорослих і книжкою для дітей часто дуже умовні. Згадаймо Франків цикл оповідань для дітей, його ж “Лиса Микиту”, “Alice’s Adventures in the Wonderland” Л. Керола, “Winnie-the-Pooh” А. Мілна. Свій твір “The Nursery Alice” Л. Керол присвячував всім матерям. У таких випадках ідеться про два рівні розуміння твору: поверхневий та глибинний. А як же бути в таких ситуаціях перекладачеві?

Дитяча література, зокрема перекладна, щільно пов’язана з питаннями інтертекстуальності та вертикального контексту. Це загалом дуже вагома проблема літератури, адже більшість Шекспірових сюжетів уже були чимись раніше. М. Бахтін стверджує, що історія “Аліси” (ідеться про “Алісу з країни див”) має чимало спільного з оповіданнями про Орфея (“пригоди в підземному царстві”) та “Золотим ослом” Апулея (“Метаморфози”).

В українській літературі поки що цього явища не відчується, але у західному світі дехто вважає, що класики (приміром, Ч. Діккенс) живі передусім завдяки адаптаціям.

Добірна мова – головна вимога до перекладів, бо з мовою у дитячій літературі аж ніяк не все гаразд. Та чи тільки в літературі?! Прошу пройтися центром Львова і нат-

рапите на розкішну крамницю з написом “Дитячий супермаркет “Антошка”. Лише одне українське слово – **дитячий**... Не шкодують усемогутні власники (по суті, зденационалізовані) дітей, не думають, як складно дитині оцей капосний **супермаркет** вимовити. І – що набагато жажливіше: як зраниять ці чужі слова, англійське й російське, душу дитячу, як зародять суржикову ментальність... А загалом не тільки наш нарід має мовні проблеми. Приміром, лише наприкінці березня 2007 р. Парламент Італії прийняв закон про італійську мову як державну в республіці, при чому 75 парламентарів – прихильників діалектів, зокрема венецького, голосували проти цього закону (“The New York Times” – International/Europe. – March 31, 2007).

Щодо перекладної літератури для дітей, то для нас вагоме видавництво “Веселка”. Засноване 1934 р. як Дитвидав УРСР, воно не діяло в роках 1941–1956. Теперішню назву має від 1964 р. Цікаві там серії “Скарбниця світової казки”, “Шкільна бібліотека”, малоформатна серія “Золотий жук”. Хотілося б, щоб це видавництво публікувало значно більше перекладної літератури.

Не маю змоги охарактеризувати загалом українську дитячу перекладну літературу. Зупинюся одначе на маловідомому періоді: на дитячій перекладній літературі на сторінках західноукраїнської періодики 1914–1939 рр. Це був дуже трагічний для України період після невдалих Визвольних змагань, коли не лише землю, а й душу народу далі ділила межа на Збручі. До кінця 1980-х років про літературні надбання цього періоду майже не згадували. І ось 1989 року група ентузіастів з Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша Наукового товариства імені Шевченка у Львові взялася бібліографувати перекладну літературу цього періоду. Ми працювали над запліснїлими в сховищах спецфондів журналами й газетами і часто були їхніми першими читачами, а то й очікували упродовж місяців винесення їх із цих книжкових тюрем і раділи кожною знахідкою, а їх було так багато! [7].

Найвагомїшим у цей час для виховання дитячих особистостей був ілюстрований часопис “Світ дитини”. Однойменне видавництво заснував у листопаді 1919 р. учитель львівської приватної школи М. Таранько й був його незмінним редактором до вересня 1939 р. “Світ дитини” призначався для дітей віком від 3 до 12 років. Співпрацівниками журналу були А. Лотоцький, К. Гриневичева, В. Радзикович та інші літератори. У художньому оформленні журналу брали участь відомі українські митці: О. Кульчицька, О. Курилас, А. Манастирський та ін. Усі вони працювали безкоштовно [8, с. 223–230]. Основною метою “Світу дитини” було виховання національно-свідомої та культурної особистості. Редакція неодноразово підкреслювала, що українці, які зазнали в своїй історії стількох політичних поразок, повинні намагатися присвоювати собі культурні здобутки інших народів та вносити свої надбання до світової культури. Інші дитячі журнали публікували також художні переклади, зокрема “Дзвіночок” (1931–1939), “Молоді каменярі” (1928–1932), “Світ молоді” (1932–1939). Чимало перекладів для шкільної молоді публікувала щоденна газета “Діло”, тижневик “Наш світ” та інші періодичні видання.

Часописи уміщали чимало перекладної поезії, зокрема, М. Конопницької, А. Асника, Я. Неруди, Ю. Тувіма, О. Пушкіна, М. Лермонтова, Ш. Бодлера, Й.-В. Гете, Г. Гайне, Ф. Шіллера, П. Верлена, В. Гюго та ін. Ураховуючи вік дітей, редактори публікували численні переклади казок, зокрема давньогрецького Езопа, данського байкаря Г. К. Андерсена і німецьких – братів Якуба та Вільгельма Грімів. Ці казки – прості за формою, але моральна вартість їх дуже висока. З часом читач може знайти в них цікаві філософські узагальнення. Перекладний казковий ареал був дуже обширний, включаючи Японію, Китай, арабський світ. Оскільки казки – міграційний жанр, частину з них одомашнено, українізовано. У журналах знаходимо цікаві статті про

найкращих представників світової літератури: Д. Дефо, Г. К. Андерсена та ін. Оповідання Джека Лондона, О'Генрі, Е. А. По, Марка Твена, В. Фолькнера, Г. Дж. Велса, Дж. Голсуорсі, Джерома К. Джерома, Дж. Р. Кіплінга, В. С. Моєма, Е. Сетона-Томпсона, М. Зоценка, А. Чехова розвивали у молоденьких читачів кмітливість, винахідливість, повагу до усіх народів на світі, зацікавленість їхнім життям. Перекладачами в журналі виступали такі відомі фахівці, як М. Рудницький, О. Сліпа, С. Куликівна, Л. Мосендз, С. Гординський, М. Струтинська, В. Бобинський та ін., що намагалися вживати добірну українську мову. Очевидно, не всі переклади були повноцінні, не всі виконано з оригіналів, та все ж вони заслуговують на узагальнення, скрупульозне дослідження.

Хотілося б, щоб і сучасні журнали вмщали більше високоякісних перекладів для наших дітей про дійсно людське і гуманне, щоб незгасний на все життя промінчик людяності, власної гідності, людського обов'язку освічував дитячі душі, на які стільки потвор чигає довкола.

1. Дзюба І. Кризь поетичні обрії століть // Григорій Кочур: Біобібліогр. покажч.: У 2 ч. / Уклад.: Г. Домбровська, З. Домбровська: Наук. ред., авт. передм. Р. Зорівчак. – 2-е вид., доопрац. і допов. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – (Українська біобібліографія. Нова серія. Чис. 21, ч. 1; ч. 2). – С. 6-8. 2. Orwell George. 1984. – New York: A signet classic, 1984. – 272 p. 3. Старицький М. П. Поезії 1861-1904. – К.: Друк. Борисова, 1908. – IV, 471, V с. 4. Oittinen R. Translating for children. – New York & London: Garland Publ., Inc. – 2000. – XIV, 196 p. 5. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976-1986. 6. Bastin G. L. Adaptation // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. by M. Baker. – New York, 2001. – P. 5-8. 7. Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939): Бібліогр. покажч. / За заг. ред. О. Лучук, Т. Лучука; Наук. ред. Р. Зорівчак; Редкол. : Б. Якимович та ін. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені І. Франка, 2003. – 194 с. – (Українська біобібліографія. Нова серія. Чис. 13). 8. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1999. – Т. 2. – 360 с.

TRANSLATED LITERATURE AS A PERSONALITY SHAPING FACTOR: A UKRAINIAN TRADITION

Roksolana Zorivchak

Throughout its turbulent history, the Ukrainian nation was faced with difficult political choices and plagued by grim social systems and brutal regimes. The Ukrainian language has very rarely had conducive circumstances to develop and yet side by side with the Ukrainian literature it was the most important factor in the shaping of the modern Ukrainian nation. This explains why literary translation bears so much significance for Ukrainians, who see in it more than just a means of introducing Ukrainian readers to what literatures of the world have to offer. Even today, literary translation is viewed as a powerful vehicle for advancing national culture, and a testimony to the fact that it deserves a place among other cultures of the world. Translated literature in Ukraine has always functioned as a catalyst for cultural renewal. Being well aware that cultural isolation has always been a dangerous matter, almost all major Ukrainian writers were also translators. They have been the enlighteners of their downtrodden people and the fighters for their better life and they have

chosen literary translation as a weapon alongside with their original writings. The Ukrainian translators not only longed to recreate the original most faithfully, but also were first and foremost obliged to prove the value of their native tongue. Under conditions of political suppression and censorship, when in accordance with the totalitarian ideology, the Ukrainian language and literature were considered to be exclusively for “domestic consumption”, when dictionaries and reference books were scarce, the Ukrainian translators completed many exceptional translations thus enhancing the prestige of the Ukrainian language. They did all they could to systematically and energetically introduce the translated literature into the mainstream of the national culture. The Ukrainian translated literature – like a subversive, a revenger – developed as a kind of compensation for Ukrainian original literature which was being thwarted in its development. It also became a treasure house for the future, as an effective medium for creating, collecting and preserving expressive means (lexical, prosodic, structural and connotative) which may be widely used now by Ukrainian authors. The paper focuses upon the central (key) issues concerning the translations of literature for children along the initial divide between translation and adaptation (abridgement). The former may be interlinear, literal, or culturally re-interpreted. The scale is from extreme fidelity to extreme liberty. The readers’ intentions may be entirely different from those of the sender. Degrees of adaptation may be divided into numerous vague subcategories: deletion, explanation, simplification, localization, foreignization (antilocalization), modernization, purification (getting the target text in correspondence with the values of presumptive readers). In the paper an attempt has also been made at providing a capsule analysis of the translated writings published in Ukraine, particularly in Western Ukraine in 1914-1939.

Key words: translation; children's literature; personality; literary language; national context